Сергій Гальчак

ПОСТАТЬ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РОКІВ, ЙОГО ВНЕСОК У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Анотація. *У статті йдеться про діяльність видатного українського історика, громадсько-політичного діяча М. С. Грушевського в добу Української революції 1917 – 1921 рр., його науковий інтерес до Подільського краю. Фрагментарно розкрито малодосліджені сторінки його внеску в становлення та розвток української журналістики.*

Ключові слова*: М. С. Грушевський, історик, політичний діяч, Українська революція 1917 – 1921 рр., Поділля, засновник, редактор українських часописів.*

Serhiy Galchak

THE FIGURE OF M. S. HRUSHEVSKYI IN THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917 – 1921, HIS CONTRIBUTION TO THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN JOURNALIST

Abstract. *The article is about the activity of Ukrainian historian,public and political figure M.Hrushevskyi in the days of Ukrainian revolution of 1917-1921, his scientific interest to Podillia region. Little-studied pages of his contribution to the formation and development of Ukrainian journalism.*

Keywords: *M. S. Hrushevskyi,historian, political figure, Ukrainian revolution 1917 – 1921, Podillia, founder, editor of Ukrainian magazines*

Михайло Сергійович Грушевський відомий, насамперед, як видатний український мислитель, історик, громадсько-політичний діяч.

Як історик, він залишив велику творчу спадщину. Вперше в історіографії створив цілісну працю з історії України з найдавніших часів до середини XVII ст. Для нас, подолян, досить важливо, що в його фундаментальній праці «Історія України-Руси» розглядається також минуле нашого краю. Так, у 3-у томі йдеться про Галицько-Волинське князівство, куди входило Пониззя (Поділля), у 7 – 9-у – про козацькі часи, події 1648 – 1654 рр. під Пилявою, Кам'янцем, Батогом, Жванцем. Окремі роботи присвячені дослідженню Барського староства, зокрема його магістерська дисертація (1894 р.), яка лягла в основу монографії. В п'яти її розділах розкрито процес заселення південно-східного Поділля в XI – на початку XVI ст., стан місцевого управління, землеволодіння, охарактеризовано територію і населення

в Барському старостві. Певний інтерес для дослідників Поділля складає зроблений М. С. Грушевським опис подільських замків та інших аспектів життя краю доби середньовіччя.

Найбільше ж М. С. Грушевський відомий як громадсько-політичний діяч, вірний син українського народу. Насамперед, доби Української національно-визвольної революції 1917 – 1921 років, започаткованої падінням Російської монархії.

Лютнева революція в Росії спричинила корінні політичні зміни в Україні. 4 березня 1917 р. на тлі завершального етапу Першої світової війни постала Українська Центральна Рада як виразниця народних сподівань і віковічних мрій відновлення втраченої внаслідок кривавих посягань численних ворогів державності та самостійності України. На своєму першому засіданні, що відбулося 22 (9 – за юліанським календарем) березня 1917 р., вона прийняла звернення до українського народу, яке починалося з таких промовистих слів: «Уперше, Український тридцятимільйонний народе, ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати кращу долю» [1, с. 218].

Очолив Центральну Раду Михайло Сергійович Грушевський, життєвий шлях якого започаткований також й на Вінниччині. Як відомо, у трирічному віці він разом із батьками жив на батьківщині матері Глафіри Захарівни в с. Сестринівці тодішнього Бердичівського повіту (нині – Хмільницького району). У 1873, 1876, 1882, 1885 рр. сім'я Грушевських певний час знову мешкала в цьому селі. У 1888 р. він відвідав с. Сестринівку самостійно. 6 травня сповідувався у сільській Покровській церкві свого діда по матері протоірея Захарія Опокова (Опоцкевича) [2, с. 529–530].

12 листопада 1917 р. на сьомих загальних зборах УЦР М. С. Грушевський зробив доповідь про проєкт Конституції України, в якій озвучив ідею проголошення Української держави. Це мала бути демократична республіка, в якій не передбачалося жодного місця авторитарному режимові, а виконавча влада була поставлена в чітко окреслені рамки. Україна мала бути унітарною державою з широким місцевим самоврядуванням і конституційним забезпеченням прав національних меншин. Верховне право в Українській демократичній республіці забезпечувалося не федеративним центром, а українським народом в особі Всенародних зборів.

Кількома днями пізніше питання про проголошення України демократичною республікою було переведене в практичну площину. 19 листопада Генеральний секретаріат обговорив проєкт III Універсалу Центральної Ради. Головна ідея III Універсалу була передана через цілком конкретне політичне рішення: «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою» [3, с. 425].

Не забарилася й відповідна реакція вороже налаштованих до Центральної Рали сил. За розпорядженням В. І. Леніна в Україну вдерлася 30-тисячна армія В. Антонова-Овсієнка. 7 січня 1918 р. він

віддав наказ про початок наступу на Київ. Командувачем угруповуваннями, що рвалися до української столиці з різних сторін, А. Антонов-Овсієнко призначив підполковника царської армії М. Муравйова. Про його криваві злочини нині відомо широкому загалу не лише науковців.

Промовиста реакція на діяльність Української Центральної Ради, її славетного очільника й російських політичних сил, зокрема, шовіністичної організації монархічного спрямування «Красной точкы». Вона закликала створити селянську армію для боротьби з усіма «поневолювачами»: «буржуазною Центральною Радою, німцями, євреями, поляками». Саму ж Українську Центральну Раду називала «сбродом предателей и изменников русского народа, которая занималась только тем, что привозила из Германии и Австрии разных жуликов и мошенников, вроде пана Грушевского и проч. и распродавала южную Россию немцам, ляхам, жидам в розницу и в роспивочную», а українців – «так называемыми украинцами», «отщепенцами, продавших веру и родину» [4].

Так, той вікопомний період був досить неспокійним, буремним. Якщо говорити про Поділля, влада на його теренах, як і в інших регіонах України, була досить нестійкою, періодично переходила із рук в руки. Край (чи окремі його частини) контролювали то Тимчасовий уряд, то Центральна Рада, то Гетьманат, то Директорія, то австро-угорські війська, то білополяки, то денікінці, то більшовики. Досить згадати, що, скажімо, у Вінниці Директорія УНР перебувала тричі: перший раз у грудні 1918 р., вдруге – з 2 лютого по 6 березня 1919 р., втретє – з 7 травня до початку червня 1920 р.

На жаль, революційна боротьба зазнала фатальної поразки, а український народ знову набув у своїх поневолювачів статусу «меншого брата». Споконвічна мрія народу бути господарем своєї долі так і не стала реальністю. Образно кажучи, сонце омріяної української незалежності то обнадійливо яскравіло, підіймаючись над горизонтом, то розчинялось у мороці хаосу чергових суспільних катаклізмів, численних посталих проблем, трагічних й болісних кровопролить.

Однак, хоч українська революція, за словами видатного українського мислителя І. Лисяка-Рудницького, й «не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з того часу розвивається все дальше українське життя» [5].

Можливо у меншій мірі, але М. С. Грушевський відомий і як журналіст, який глибоко усвідомлював значення та вагу художньо-публіцистичного, правдивого слова.

Друковане слово було тим джерелом, що живило українську націю в боротьбі за самостійність. Саме преса відіграла важливу роль у формуванні національного світогляду українців, хоч шлях становлення української періодики був надзвичайно важким.

Головне джерело тодішніх труднощів і перешкод, здавалося б нездоланних, – великодержавна, шовіністична політика Російської імперії, в тенетах якої опинилася поневолена нею Україна. Досить згадати валуєвський циркуляр від 18 липня 1863 р., яким суворо заборонялося друкування українських книг «навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу». Навчання українською мовою визначалося ним як політична пропаганда, а ті, хто за це брався, звинувачувалися в «сепаратистських задумах, ворожих Росії і загибельних для Малоросії». Це стосувалося не лише книг, а й україномовних часописів, які десь випадково нелегально могли з'явитися.

Слова валуєвського циркуляра про те, що й самої української мови як такої «не було, не має і бути не може», свідчили про відверто антиукраїнське спрямування всієї внутрішньої політики царського уряду [6, с. 45–46].

Таким же був і так званий емський указ російського імператора Олександра II, який повністю заборонив друкувати будь-які книги українською мовою (навіть тексти до музичних творів) або ввозити з-за кордону, говорити українською мовою на театральній сцені. Саму назву «Україна» царська цензура заміняла на «Малоросія».

Отож про українські часописи годі було й мріяти…

Мешкаючи у Львові, М. С. Грушевський (псевдонім: Заволок) в 1898 – 1907 рр. був членом редколегії «Літературно-наукового вісника». У 1897 р. там же, у Львові, заснував і до 1913 р. очолював Наукове Товариство імені Т. Г. Шевченка (НТШ). У 1908 – 1914 рр. був редактором «Записок НТШ»). У 1914, 1917 – 1918 рр. редагував журнал «Україна».

За проявлену громадсько-політичну та журналістську активність у листопаді 1914 р. російською владою його було заарештовано. Кілька місяців він провів під слідством у Лук'янівській в'язниці, а в лютому 1915 р. був засланий до Симбірська.

Вирвавшись на волю, доклав багато зусиль до появи майбутньої Української Центральної Ради, її офіційного друкованого органу – газети «Вісті з Української Ради», що стала першим загальноукраїнським часописом національно-демократичного напряму, з яким ознайомилося населення Поділля (Вінниччини) в добу існування УЦР.

Серед головних завдань, які визначило керівництво редакції у своїй діяльності, було втілення в життя і роз'яснення громадськості революційних ідей, облаштування всіх сфер народного буття, а також розв'язання «українського питання.., зокрема проблем національної автономії і федерації» [7, с. 59].

Наприкінці березня 1917 р. до рук подолян потрапила давно очікувана «Нова Рада». Редакція роз'яснювала політику Центральної Ради, інформувала про її діяльність. Це був один із кращих загальнополітичних щоденників України [8, с. 49]. Загалом ідейно-тематичний напрям часопису можна визначити роздрукованими на

його шпальтах словами послання єпископа Никона до українців, у якому він закликав пам'ятати про те, що «ми понад усім і понад усе є українці, пройняті духом патріотизму і самостійності» [9].

Завдяки друкованому слову наступного року подоляни мали можливість довідатись про політичну позицію М.Г. Грушевського стосовно актуальної у той час ідеї федералізації України.

Після приходу в Росії до влади більшовиків стало очевидним, що ідеї федерації та «московської орієнтації» настав кінець. Тому похід більшовиків в Україну змусив українського лідера далі розвивати ідею федеративного устрою, наповнивши її новим змістом. Про це свідчать статті, надруковані в подільській періодиці. Так, у публікації «Смеркання ідей федералізму» наведено міркування голови Центральної Ради, де він обгрунтовує власне бачення шляхів радикальної ревізії право-політичних концепцій у відносинах між Україною, Московщиною і російським федералізмом [10, с. 154]. У зв'язку з цим Грушевський писав: «Не знаю, як витримає і переживе федералістична ідея той важкий удар, який завдають їй ленінці й троцькісти, називаючись федералістами. Насправді ж, під їхньою більшовицькою маскою ховається терористичний, бандитський централізм. Саме він стояв поблизу всього, що гальмувало мир, підтримувало анархію, спиняло транспорт і товарообмін – вивіз збіжжя до центральних держав, а з іншого боку – підтинало самовизначення народів і охороняло ідею «єдиної-неділимої». Досі, хоч різними тривогами й небезпеками, наша Українська справа пливла під попутним вітром загальної революції. Тільки тепер всі сили – революційні й контрреволюційні, зацікавлені в цілісності російської фірми і просто ворожі українству елементи змобілізувались і повстали, щоб дати генеральну битву нашому національному життю. Зрештою, українство виграє цю війну…» [11].

У лютому – березні 1919 р. М. С. Грушевський разом із урядом С. Петлюри прибув до Кам'янця-Подільського. Тут виступав із лекціями в Українському університеті, гімназії, редагував газету «Голос Поділля». В 1924 – 1930 рр. знову редагував журнал «Україна». Його внесок у вітчизняну журналістику не менш вагомий, аніж науковий.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький Станіслав. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. К.: Темпора. 2013. 504 с.
2. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст.: Монографія. Вид. 2-е, доп. Вінниця: Меркьюрі-Поділля. 2013. 876 с.
3. Литвин Володимир. Історія України: Підручник. К.: Наукова думка. 2006. 728 с.
4. Державний архів Вінницької області, ф. Р – 2734, оп. 1, спр. 13, арк. 11 – 12.

5. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокліття // Історичні есе. К., 1994. Т. 2. С. 50.
6. Гальчак Сергій. Вінницькі сторінки вітчизняної журналістики доби Української революції (1917–1920 рр.), Розстріляного Відродження. Вінниця: ПП Балюк І. Б. 2020. 216 с.
7. Там само.
8. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українців (1917 – 1920 рр.): Монографія. Вінниця: ФОП Данилюк В. Г. 2009. 368 с.
9. Нова Рада. 1917. 28 квітня.
10. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українців (1917 – 1920 рр.): Монографія. Вінниця: ФОП Данилюк В. Г. 2009. 368 с.
11. Поділля. 1918. 23 березня.

Анастасія Колесникова

СЕРГІЙ ПАЩЕНКО: УКРАЇНСЬКИЙ ДИПЛОМАТ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЇ

Анотація. *У статті висвітлено біографію та дипломатичну діяльність Сергія Пащенка. На основі аналізу комплексу архівних документів, що охоплюють період 1918–1946 рр., досліджено міграційний шлях Сергія Євгеновича Пащенка (1894 р. н.) та його дружини Розалії (уродженої Вассер). Документи засвідчують перехід від громадянства Української Держави до статусу біженця Нансена у Франції.*

Ключові слова: *Надзвичайна дипломатична місія УНР, Італія, Франція, дипломатія, міжнародні відносини, Червоний Хрест України.*

Anastasiia Kolesnykova

SERHII PASHCHENKO: A UKRAINIAN DIPLOMAT IN EUROPEAN EMIGRATION

Abstract. *The article highlights the biography and diplomatic activity of Serhii Pashchenko. Based on an analysis of a set of archival documents covering the period from 1918 to 1946, the study examines the migration path of Serhii Yevhenovych Pashchenko (born in 1894) and his wife Rozaliia (née Vasser). The documents attest to the transition from the citizenship of the Ukrainian State to the status of a Nansen refugee in France.*

Keywords: *Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic, Italy, France, diplomacy, international relations, Red Cross of Ukraine.*